

Runornas utveckling och användning under vikingatiden och framåt

Efter 6- och 700-talens mycket sparsamma innehåll av bevarade runristningar börjar under tidig vikingatid en del nytt att hända. De främsta exemplen är de berömda stenarna från Rök och Sparlösa. De är skrivna med den nya futharken med 16 tecken och innehåller dessutom det nya fenomenet kortkvistrunor, se nedan.

Den nya futharkens 16 tecken var främst en anpassning till nya språkljud. Vid skrivningen behövde man nu inte längre särskilja konsonanter i tonande och icke tonande, exempelvis d och t eller b och p. Detta var en förenkling för den som skrev, men gjorde det lite svårare för läsaren. Den kraftiga förkortningen av runraden från 24 till 16 tecken innebar även att en del tecken fick omfatta bredare ljudskalor, t.ex u-runan innehöll de likartade vokalljuden för u, o, y, ø. Ytterligare en förändring var de stugna runorna, där man med en punkt markerade varianter i ljudvärde jämfört med grundljudet. Detta gällde i denna tid runorna I, U och K, som med styng blev E (el. Æ), Y (el. Ø) resp. G (el. ng). Stingningen är en metod som tillkom först under 1000-talet. I den nya runraden, till skillnad från den gamla, var det även viktigt att bistavarna var placerade på ett bestämt sätt. Avsedd läsriktning kunde dock fortfarande undantagsvis variera. Vissa runor genomgick en mera radikal förändring för att stämma med språkets utveckling. Futharkens A fick ljudvärdet O, medan ett nytt A-ljud utvecklades ur den gamla Jara-runan. Som synes hade varje runa fortfarande ett namn som vi känner genom isländsk och norsk diktning med minnesord för runorna. Runraden är fortfarande indelad i tre ätter, men nu med 6, 5 resp. 5 runor i varje, sett från vänster.

Alla förändringar innebar rimligen att läsaren behövde vara lite mera van att läsa runor och behövde ha en viss förförståelse till textens uppbyggnad och innehåll. Detta kan synas överraskande eftersom runskrifterna på sten hade varit så få under en rätt lång tid. I sin tur kan detta betyda att det under de stenristade runornas frånvaro i betydande grad ristades på förgängliga material, där de utvecklades utanför vårt arkeologiska synfält, för att relativt plötsligt dyka upp i förändrat skick på stenar och berghällar.

Som en något förenklad runrad framträder under vikingatid de s.k. kortkvistrunorna. Därvid blir kvistarna kortare och vanligen bara på ena sidan av staven. h-runans kryss krymper till ett kort tvärstreck och m-runans ”gaffel” blir ett litet tvärstreck högt upp på staven. De vanliga tecknen för s och runradens avslutande R, förminskas till ett kort vertikalt streck i överkant, resp. underkant i runläget. Den normala runanraden var fortfarande långkvistig, i likhet med den gamla runraden.

En ytterligare kraftigt ”rationaliserad” variant på vikingatidens runor var de stavlösa runorna, vars utseenden knappast går att förklara i bara text, se därför figuren nedan. Dessa runor kallas ofta hälsingerunor efter den trakt där de skapats och användes mest. Det är rimligt att dessa stavlösa runor vanligtvis användes på trämaterial, även om några finns ristade på sten.

Runorna fortsatte att användas av allmogen även in i kristenhetens medeltid, men inflytande från prästerskapets latin blev med tiden oundvikligt.

Genom att förändra runraden kunde latinets alfabet och runorna leva sida vid sida ytterligare ett par århundraden. Förändringarna innebar i korthet att man fyllde på för att få alfabetets antal tecken. Detta åstadkoms genom att man använde både kortkvist- och långkvistrunor. Stingade runor blev nu egna tecken och ytterligare runor stingades. Vissa helt nya runtecken konstruerades och infördes. Naturligtvis anpassades även runraden till alfabetets teckenordning. Man kan lätt förstå att denna mer eller mindre påtvingade anpassning fick variationer.

Den alfabetiska runraden blev använd även i kristna sammanhang, t.ex som skrift på gravhällar, men den vanligaste användningen torde vid denna tid ha varit mycket vardaglig. Fynden i de medeltida avlagringarna i Bergens hamn har givit helt ny kunskap och insikt om de medeltida runornas användning. Kniven som skrivverktyg gav dessutom stora möjligheter att skriva utan särskilda förberedelser. Man skrev brev, kvitton, böner, snuskigheter, upplysningar på varor och mycket annat.

Men runornas tid var inte förbi trots att de medeltida runorna så sakta ersattes av den latinska skriften. De kända dalrunorna skrevs fr.o.m 1500-talet och ända fram i sent 1800-tal på slöjd- och snickeriprodukter, verktyg, runstavar. Även på hus förekommer meddelanden skrivna med runor. Det har framlagts tankar om att dessa runors framträdande sattes igång av reformationens krav på folklighet från kyrkans sida och att runorna därmed blev rumsrena. Dalrunorna kombinerades vid behov med siffror av vår vanliga typ, medan runskriften genom århundradena fick ange tal genom att skriva ut siffror med text.

Man kan möjligen även nämna den användning av runor som diverse nazistiska organisationer numera använder i sin förmenta iver att framstå som ursprungliga och renrasiga. Man kunde benämna denna runanvändning för nynaivistisk, vilket snabbt förpassar sig utanför ämnet.